

Andrzej Ciupiński*
Mieczysław Szlachta**

Europejska autonomia strategiczna w percepcji państw Europy Środkowej

European strategic autonomy in the perception of Central European countries

Abstract: The article concerns programs and activities related to the EU Common Foreign and Security Policy. Research studies the so-called “European strategic autonomy” and its perception in Central European countries. Authors used extensive literature on the subject, official documents, including the EU treaties, declarations of the European Council, conclusions and decisions of the EU Council. The first stage of the European Security and Defense Identity was for the countries of Central Europe a preliminary period to membership in the EU and NATO. These institutions were not treated as competitive. Although during the implementation of the European Security and Defense Policy, NATO was considered by the Central Europe courtiers as a more credible organization. As a result of the reforms and the adoption of the Lisbon Treaty (LT), there were concerns among new members about the limitation of their sovereignty. This had a negative impact on the implementation of the EU’s Common Security and Defense Policy. Therefore, the Permanent Structured Cooperation (PESCO) was introduced eight years after the LT entry into force. Central European countries joined PESCO and submitted their projects. Now we are entering the next stage in the development of European strategic autonomy e.g., in 2022, the “Strategic Compass” will be announced and a debate on the EU conference on the “Future of Europe” will be held.

Keywords: European Union, autonomy, security, defense, strategy, cooperation

Streszczenie: Artykuł dotyczy programów i działań wchodzących w zakres Wspólnej Polityki Zagranicznej i Bezpieczeństwa UE. Badaniami objęto rozwój tzw. europejskiej autonomii strategicznej. Celem jest przedstawienie percepcji tego zjawiska w państwach Europy Środkowej. Autorzy wykorzystali obszerną literaturę przedmiotu. Poddano analizie oficjalne dokumenty: traktaty UE, deklaracje Rady Europejskiej, konkluzje i decyzje Rady UE. Pierwszy etap Europejskiej Tożsamości Bezpieczeństwa i Obrony był dla państw Europy Środkowej okresem kandydackim do UE oraz NATO. Instytucji tych nie trak-

* Andrzej Ciupiński – prof. dr hab., Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy im. Jana Długosza w Częstochowie, Polska, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9813-5752>, e-mail: a.ciupinski@ujd.edu.pl.

** Mieczysław Szlachta – dr, Wojskowy Instytut Techniczny Uzbrojenia w Zielonce, Polska, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4063-4289>, e-mail: szlachtam@witu.mil.pl.

towano jako konkurencyjnych. Z kolei w okresie realizacji Europejskiej Polityki Bezpieczeństwa i Obrony państwa Europy Środkowej postrzegały NATO za organizację bardziej wiarygodną. W wyniku reform i przyjęcia Traktatu Lizbońskiego wśród nowych członków wystąpiły obawy dotyczące ograniczenia suwerenności. Wywarło to ujemny wpływ na realizację Wspólnej Polityki Bezpieczeństwa i Obrony UE. W rezultacie Stałą Współpracę Strukturalną (PESCO) wprowadzono dopiero osiem lat po wejściu w życie TL. Państwa Europy Środkowej przystąpiły do PESCO i zgłosiły swoje projekty. Aktualnie wkraczamy w następny etap rozwoju europejskiej autonomii strategicznej. W 2022 r. opracowany zostanie Kompas Strategiczny oraz rezultaty konferencji UE Przyszłość Europy.

Słowa kluczowe: Unia Europejska, autonomia, bezpieczeństwo, obrona, strategia, współpraca

Wstęp

Pojęcie „europejskiej autonomii strategicznej” pojawiło się pod koniec XX wieku jako jeden ze sposobów pogłębienia integracji wojskowej Europy Zachodniej. W formie oficjalnej po raz pierwszy tego sformułowania użyto we francuskiej doktrynie obrony narodowej, opublikowanej w 1994 r.¹ Przywódcy Francji nie ukrywali, że to właśnie ich państwo powinno odgrywać wiodącą rolę w ukształtowaniu unijnego systemu bezpieczeństwa i obrony. Jednakże Francuzom przez ponad ćwierć wieku nie udało się wypracować wyraźnego programu, możliwego do zaakceptowania przez wszystkie zainteresowane państwa UE. Prawdopodobnie jedną z przyczyn sceptycyzmu był fakt, że w żadnym z oficjalnych dokumentów nie zdefiniowano pojęcia „europejskiej tożsamości obronnej”, ani tym bardziej „autonomii strategicznej”².

Celem artykułu jest dokonanie analizy stanowisk zwolenników, a także przeciwników idei samodzielności wojskowej UE. W pierwszej kolejności zostanie przedstawiona koncepcja europejskiej autonomii strategicznej, a następnie – odpowiedź na pytanie, w jaki sposób oceniają ją państwa Europy Środkowej. Przedmiotem niniejszej analizy są natomiast państwa członkowskie NATO i Unii Europejskiej funkcjonujące w tym subregionie. Najwięcej uwagi poświęcamy Polsce – najbardziej znaczącemu podmiotowi strategicznemu wśród środkowoeuropejskich członków UE i NATO. Warto dodać, że podobne

1 *Livre blanc sur la défense*, Paris 1994; F. Mauro, *Autonomie stratégiques, le nouveau Graal de la défense européenne*, „Raport du GRIP” 2018, nr 1, s. 5.

2 S. Parzymies, *Stosunki międzynarodowe w Europie 1945-2009*, Warszawa 2009, s. 302-305.

stanowiska wobec problemów bezpieczeństwa i obrony demonstrowały także inne państwa Grupy Wyszehradzkiej, chociaż w pewnych aspektach występują między nimi różnice³. Poruszonymi zagadnieniami zajmowali się liczni badacze na różnych etapach rozwoju zdolności obronnych Unii Europejskiej⁴.

Ewolucja europejskiej autonomii strategicznej miała swoje etapy i cezury chronologiczne; odpowiadają im słowa kluczowe zawarte w oficjalnych dokumentach Unii Europejskiej i NATO:

- „tożsamość” rozwijana w latach 1994-1999 w ramach Europejskiej Tożsamości Bezpieczeństwa i Obrony;
- „polityka” kształtowana między 1999 a 2009 r. w ramach Europejskiej Polityki Bezpieczeństwa i Obrony;
- „wspólnota” wprowadzona na mocy Traktatu Lizbońskiego i realizowana w latach 2009-2017 (Wspólna Polityka Bezpieczeństwa i Obrony);
- „stała współpraca” ogłoszona w 2017 r. w ramach programu Współpraca Strukturalna w ramach WPBiO UE (ang. PESCO).

1 Tożsamość jako wyraz autonomii strategicznej

W 1994 r. Polska i inne państwa Europy Środkowej uzyskały status partnerów stowarzyszonych z Unią Zachodnioeuropejską, która miała pomóc w budowaniu Europejskiej Tożsamości Bezpieczeństwa i Obrony, ale też działać na rzecz wzmocnienia europejskiego filaru NATO⁵. W czerwcu 1996 r. w Berlinie określono zasady, na jakich miała być rozwijana „europejska tożsamość”⁶. Państwa Europy Środkowej kandydujące do NATO dosyć nieufnie traktowały projekty europeizacji istniejącego systemu bezpieczeństwa euroatlantyckiego. Głównym powodem było to, że Stany Zjednoczone były najbardziej

3 T. Csiki Varga, *Security perception and security policy in Central Europe, 1989-2019*, „Defense & Security Analysis”, vol. 37, 2021, no. 1, s. 1-8, DOI: <https://doi.org/10.1080/14751798.2020.1831224>.

4 M.in. są to: J. Barciak, *Europejska Polityka Bezpieczeństwa i Obrony. Aspekty prawne i polityczne*, Bydgoszcz – Katowice 2008; K. Miszczak, *Armia europejska*, Warszawa 2020; *Dyplomacja czy siła? Unia Europejska w stosunkach międzynarodowych*, S. Parzymies (red.), Warszawa 2009. Poza tym wielu innych, których prace wykazano w bibliografii.

5 R. Zięba, *Instytucjonalizacja bezpieczeństwa europejskiego*, Warszawa 2001, s. 174-178.

6 NATO. *Handbook*, Brussels 2001, s. 98-99; R. Zięba, *Europejska Tożsamość Bezpieczeństwa i Obrony*, Warszawa 2000, s. 60.

atrakcyjnym sojusznikiem. Tymczasem Francja, żarliwa zwolenniczka europejskiej autonomii, głosiła program „mniej Ameryki, więcej Europy”⁷. Z hasłem tym wiązała się chęć włączenia Rosji do nowego systemu bezpieczeństwa europejskiego, a tego nie życzone sobie w Europie Środkowej.

W 1999 r. Czechy, Polska i Węgry stały się pełnoprawnymi członkami Sojuszu Północnoatlantyckiego i w sferze obronności koncentrowały się na dostosowaniu narodowych systemów do wymogów NATO. W tym samym roku doszło do transformacji europejskiej autonomii strategicznej – z etapu „tożsamości” wkroczone w fazę „polityki”. Warunki dla zwiększenia aktywności Unii Europejskiej w sferze bezpieczeństwa zewnętrznego stworzyły zapisy art. 17. Traktatu Amsterdamskiego. Na jego podstawie UZE przekazała swoje wojskowe zasoby i struktury Unii Europejskiej. 13 listopada 2000 r. decyzję w tej sprawie podjęła Rada Ministrów UZE na posiedzeniu w Marsylii. W tym czasie Polska, Czechy i Węgry bardzo aktywnie działały na rzecz dialogu między NATO i UE w sprawie rozgraniczenia kompetencji i harmonizacji współpracy.

2. Autonomia strategiczna w dekadzie Europejskiej Polityki Bezpieczeństwa i Obrony – EPBiO

Początkowo przed nazwą EPBiO występował przymiotnik „wspólna”, ale szybko z niego zrezygnowano ze względu na zamęt pojęciowy, a także dlatego, że określenie to sugerowało rezygnację z procedur międzyrządowych. Doszło do porozumienia przywódców Francji i Wielkiej Brytanii, dzięki któremu można było uzyskać jedność w gronie „piętnastki” (z wyłączeniem Danii). 4 czerwca 1998 r. w Saint Malo premier Tony Blair i prezydent Jacques Chirac stwierdzili, że Unia Europejska powinna rozwijać „samodzielne zdolności wojskowe”, co miało doprowadzić do zrównoważenia amerykańskiej przewagi militarnej w europejskiej obronie⁸. W ówczesnej frazeologii „ramię zbrojne Unii Europejskiej” było alterna-

7 P. Boniface, *Francja i europejska autonomia strategiczna a NATO*, „Przegląd Środkowoeuropejski” 1998, nr 20, s. 19-22.

8 J. Barcik, *Europejska Polityka Bezpieczeństwa i Obrony*, Katowice – Bydgoszcz 2008, s. 96-97.

tywą dla „europejskiego filaru NATO”⁹. Pod prezydencją niemiecką zapadły decyzje dotyczące EPBiO; stało się to w czerwcu w Kolonii. 22 stycznia 2001 r. Rada UE podjęła decyzję o utworzeniu trzech stałych struktur: Komitetu Politycznego i Bezpieczeństwa, Komitetu Wojskowego oraz Sztabu Wojskowego UE. Wszystkie one podlegają Wysokiemu Przedstawicielowi UE ds. Wspólnej Polityki Zagranicznej i Bezpieczeństwa. Jako pierwszy na to stanowisko powołany został Javier Solana¹⁰.

Nowi członkowie NATO – czyli Czechy, Polska i Węgry – z rezerwą podchodzili do europejskich ambicji autonomicznych. Korzystając z gwarancji art. 5. Traktatu Waszyngtońskiego, państwa Europy Środkowej w przypadku ewentualnej napaści liczyły głównie na pomoc amerykańską. W tym środowisku popularna była doktryna sekretarza stanu USA, Madeleine Albright, sformułowana w komentarzu do ustaleń szczytu w Saint Malo. To słynne „three Ds.,” czyli: nie zrywać więzi transatlantyckich, nie dublować zdolności sojuszniczych i nie dyskryminować członków NATO nienależących do UE¹¹. W oficjalnym stanowisku Rząd RP udzielił bezwarunkowego poparcia WPZiB UE, natomiast akceptując EPBiO, stwierdzał, że musi być ona komplementarna wobec NATO¹².

Dodatni wpływ na praktyczną realizację misji i operacji prowadzonych w ramach EPBiO miało zawarcie porozumienia NATO i UE, zwanego *Berlin plus*. Dla państw Europy Środkowej był to akt o charakterze przełomowym. Odtąd chętnie uczestniczyły one w misjach i operacjach – jeszcze przed uzyskaniem członkostwa w UE¹³.

9 J. Kiwerska, *Gra o Europę. Bezpieczeństwo europejskie w polityce Stanów Zjednoczonych pod koniec XX wieku*, Poznań 2000, s. 114-151.

10 A. Ciupiński, *Wspólna Polityka Bezpieczeństwa i Obrony Unii Europejskiej*. Genez. Rozwój. Funkcjonowanie, Warszawa 2013, s. 136-138.

11 R.E. Hunter, *The European Security and Defense Policy: NATO's Companion – or Competitor?*, RAND Corporation 2002, s. 33-44, <https://www.jstor.org/stable/10.7249/mr1463ndri-re>.

12 J. Barcik, *Europejska Polityka Bezpieczeństwa...*, s. 422-425.

13 A. Ciupiński, *Operacje wojskowe i cywilne Unii Europejskiej*, [w:] *Bezpieczeństwo Europy. Aspekty geopolityczne*, T.Z. Leszczyński (red.), Kraków 2015, s. 157-180.

3. Tendencje wspólnotowe w kształtowaniu polityki bezpieczeństwa i obrony UE

Nowi członkowie UE z Europy Środkowej pilnie strzegli swojej suwerenności, traktując ją jako wartość nadrzędną – szczególnie w sprawach polityki zagranicznej i bezpieczeństwa. Dlatego w Konwencji Europejskiej, przygotowującym wielką reformę uwspólnowienia polityki zagranicznej, bezpieczeństwa i obrony, przeciwstawiano się żądaniom „autonomii”. Polska delegacja postulowała wprowadzenie do nowego traktatu zapisu o wiodącej roli NATO w europejskiej obronie¹⁴.

W 2005 r. odbyły się referenda w sprawie akceptacji projektu Konstytucja dla Europy. Nie uzyskał on poparcia Francuzów i Holendrów. W związku z tym szereg spraw złagodzone, włącznie z nazewnictwem. Reformatorzy nie tylko zrezygnowali z nazwy „konstytucja”, ale także zmienili tytuł *Traktat o Wspólnocie Europejskiej* na *Traktat o Funkcjonowaniu Unii Europejskiej*. Ostateczną wersję dokumentu podpisano w Lizbonie w grudniu 2007 r. Pomimo złagodzonej formy, napotkał on trudności w środowiskach politycznych Europy Środkowej. Polska i Czechy jako ostatnie złożyły dokumenty ratyfikacyjne¹⁵.

Przy zdecydowanej obronie atrybutów suwerenności i przestrzeganiu zasad harmonijnej współpracy UE z NATO kolejne ekipy rządowe III RP deklarowały poparcie dla europejskiego potencjału obronnego. W zasadzie wszystkie państwa Europy Środkowej były bardzo zaangażowane w realizację tego celu. Konsekwentnie stały na stanowisku komplementarności zdolności wojskowych Unii Europejskiej wobec NATO, a jednocześnie nie oponowały wobec praktycznych inicjatyw dotyczących spraw organizacyjnych, technicznych i zaopatrzenia. W tym zakresie pozytywnie oceniono projekty Europejskiej Agencji Obrony. Sprawnie przebiegała też realizacja Europejskiego Celu Zasadniczego/Operacyjnego – 2010.

Pierwszym państwem „czwórki wyszehradzkiej”, którego siły zbrojne uczestniczyły w powołaniu do życia grupy bojowej, były Węgry. W 2007 r. sformowano trójczłonową, węgiersko-słoweńsko-włoską

14 R. Zięba, *Polska we Wspólnej Polityce Bezpieczeństwa i Obrony Unii Europejskiej*, „Polityka i Społeczeństwo” 2010, nr 10, s. 160-169.

15 M.J. Tomaszuk, *Proces ratyfikacji Traktatu Lizbońskiego – casus Irlandii, RFN, Polski, Czech i Wielkiej Brytanii*, „Rocznik Integracji Europejskiej” 2012, nr 3, s. 279-294.

Grupę Bojową UE¹⁶. Polska i inne państwa V4 demonstrowały swoje poparcie dla konkretnych, praktycznych działań Unii Europejskiej. Nadal jednak dbano o suwerenność narodową. Dla przykładu w 2007 r. w odpowiedzi na propozycje wzmocnienia organów wspólnotowych Rząd RP sugerował wzmocnienie struktur międzyrządowych – głównie Rady Europejskiej – pod hasłem „równi z równymi, wolni z wolnymi”¹⁷. Prezydent Lech Kaczyński podpisał Strategię Bezpieczeństwa Narodowego. W dokumencie zadeklarowano pełne poparcie dla procesów integracyjnych, stwierdzając, że „Polska opowiada się za rozwojem Europejskiej Polityki Bezpieczeństwa i Obrony. Wnieście znaczący wkład w rozwój wojskowych i cywilnych zdolności UE w zakresie reagowania kryzysowego”¹⁸. Deklaracje te znalazły potwierdzenie w praktycznej działalności, gdyż w 2008 r. ok. 400 żołnierzy skierowano do operacji wojskowej w Republice Czadu¹⁹. Utworzono Centralną Grupę Bojową, w której Polska stanowiła „państwo ramowe”, współdziałając z Litwą, Łotwą, Niemcami i Słowacją²⁰. Była to jedna z pierwszych jednostek, które przeszły wymaganą certyfikację i pełniły dyżur w 2010 r.²¹

W drugim półroczu 2011 r. Polska sprawowała prezydencję w Unii Europejskiej. Jednym z priorytetów było wtedy osiągnięcie skuteczności w sferze WPBiO UE. W domenie praktycznej próbowano kontynuować wcześniejsze projekty związane z programem europejskiej autonomii strategicznej. Uaktywnił się tzw. Klub Pięciu (Weimar + 2), skupiający ministrów spraw zagranicznych Polski, Niemiec, Francji, Hiszpanii i Włoch. Proponowali oni – w listach do Wysokiej Przedstawiciel ds. Zagranicznych i Wspólnej Polityki Bezpieczeństwa/Wiceprzewodniczącej Komisji Europejskiej, Catherine Ashton – przyspieszenie prac nad strukturami WPBiO UE. W szczególności

16 A. Czyż, *Współpraca regionalna państw Grupy Wyszehradzkiej. Doświadczenia i perspektywy*, Katowice 2018, s. 167.

17 J. Szymańska, *Reforma na jubileusz, Unia Europejska w 50. i 60. rocznicę podpisania traktatów rzymskich*, „Sprawy Międzynarodowe” 2017, nr 4, s. 126.

18 *Strategia Bezpieczeństwa Narodowego. Pierwsze 25 lat*, R. Kupiecki (red.), Warszawa 2015, s. 316-317.

19 B. Pacek, *Operacje wojskowe Unii Europejskiej na przykładzie misji EUFOR Tchad/RCA*, Warszawa 2008.

20 A. Konarzewska, *Grupy bojowe UE. Zaczątek euroarmii*, „Bezpieczeństwo Narodowe” 2007, nr 3-4, s. 154-173.

21 J. Uściak, *The Security Environment of the V4 Countries*, „Politics in Central Europe”, vol. 14, 2018, no. 2, s. 21-37, 43, DOI: <https://doi.org/10.2478/pce-2018-0007>.

dotyczyło to dowodzenia i planowania oraz wykorzystania możliwości prawnych. Te ostatnie stworzyła formuła stałej współpracy strukturalnej. Wykorzystanie ich pozwalało na rozwój wspólnej polityki bezpieczeństwa i obrony, a zwłaszcza stałej zdolności planowania i dowodzenia²².

W marcu 2014 r. ministrowie obrony uzgodnili długoterminową Wizję Współpracy Obronnej V4. Dotyczyła ona – w ramach NATO i UE – praktycznego współdziałania oraz kontynuację konsultacji polityczno-wojskowych²³. W 2015 r. w Krakowie rozpoczęło działalność Dowództwo Operacyjno-Strategiczne Unii Europejskiej V4, złożone z żołnierzy polskich, czeskich, słowackich i węgierskich. Objęło ono dyżur bojowy w pierwszym półroczu 2015 r. i dowodziło w trakcie dyżuru bojowego GB V4 w pierwszym półroczu 2016 r. Ta sama GB UE V4 pełniła dyżur w 2019 r., a kolejny planowany jest na 2023 r.²⁴

Nadzieje, jakie wiązano z większą podmiotowością UE oraz bardziej zdecydowanym działaniem na arenie międzynarodowej, okazały się iluzją. Paradoksalnie na etapie EPBiO – czyli w reżimie Traktatu z Nicei – prowadzono więcej misji oraz operacji wojskowych i cywilnych niż po wejściu w życie Traktatu Lizbońskiego. Przywódcy państw członkowskich dosyć długo nie chcieli podejmować tych tematów. Dopiero po czterech latach od wejścia w życie Traktatu Lizbońskiego, w grudniu 2013 r., Rada Europejska uzgodniła deklarację o potrzebie rozwoju „europejskiej autonomii strategicznej”²⁵. Autonomia ta miała wyrażać się w większej swobodzie decyzji w sprawach europejskich, w relacjach z NATO oraz w rozwoju europejskiego przemysłu obronowego. Cele te były przedmiotem licznych debat i zostały wprowadzone do dokumentu programowego określanego mianem Europejskiej Strategii Globalnej²⁶. Jednakże w tym ważnym i nadal aktualnym dokumencie nie wspomniano o autonomii strategicznej UE.

22 A. Ciupiński, *Polska wobec rozwoju polityki bezpieczeństwa i obrony Unii Europejskiej*, „Rocznik Integracji Europejskiej” 2018, nr 12, s. 262, DOI: <https://doi.org/10.14746/rie.2018.12.25>.

23 *Long Term Vision of the Visegrad Countries on Deepening Their Defence Cooperation*, Visegrad 2014, <http://www.visegradgroup.eu/documents/official-statements> [28.01.2021].

24 M. Kowalska-Sendek, *Unijny dyżur grupy bojowej V4 w 2023 roku*, <http://polskazbrojna.pl/home/articleshow/27846> [20.03.2021].

25 *Konkluzje Rady Europejskiej*, 19-20 grudnia 2013, Bruksela 2013.

26 *Wspólna wizja, wspólne działanie: Silniejsza Europa. Globalna strategia na rzecz polityki zagranicznej i bezpieczeństwa Unii Europejskiej*, eeas.europa.eu/archives/docs/top_stories/pdf/eugs_pl_pdf [08.04.2021].

4. Współpraca Strukturalna PESCO jako wyraz autonomii strategicznej

Dziesięć lat po podpisaniu Traktatu Lizbońskiego nastąpił postęp w budowaniu instytucji bezpieczeństwa i obrony. W grudniu 2017 r. Rada określiła zasady PESCO, czyli wzmocnionej współpracy strukturalnej w dziedzinie WPBiO (*Permanent Structured Cooperation*), a także zatwierdziła skład 25 państw-uczestników. Tak duża otwartość PESCO budziła kontrowersje. Był to istotny punkt sporny między Francją a Niemcami. Francuzi narzucali model ambitnej współpracy w wąskim gronie, ale Angela Merkel przeforsowała koncepcję szerokiego zaangażowania²⁷. Wówczas opublikowano listę pierwszych wspólnych siedemnastu projektów. W sumie w czterech transzach zaakceptowano 60 programów. Do PESCO dołączyły wszystkie państwa Europy Środkowej. Największy udział zadeklarowały do programu Military Mobility, gdyż miał on umożliwić lub ułatwić szybki przerzut wojsk sojusznicznych w sytuacji zagrożenia napaścią zbrojną lub rzeczywistej napaści.

Zainteresowanie wzmocnioną współpracą i zaangażowanie w nią były ze strony państw Europy Środkowej zróżnicowane²⁸. W zatwierdzone przez Radę projekty PESCO najbardziej zaangażowała się Rumunia, która zgłosiła akces w 16 dziedzinach. Do 9 różnych projektów przystąpiły Czechy, koordynując *Program zdolności i interoperacyjności w zakresie walki elektronicznej*. Węgry uczestniczą w 11 projektach i pełnią funkcję państwa wiodącego w *Zintegrowanym europejskim ośrodku szkoleń i symulacji*. Bułgaria bierze udział w sześciu programach, podobnie jak Słowacja, która jest liderem projektu *Pośrednie wsparcie ogniowe*. Polska, uczestnicząc w 12 projektach, koordynuje tworzenie *Ośrodka szkoleń medycznych w ramach wsparcia sił operacji specjalnych*. Partnerami w tej dziedzinie są tylko Węgrzy. Pod przewodnictwem Francji kilka państw uzgodniło współpracę w zakresie doskonalenia operacyjnej łączności radiowej (*ESSOR – European Secure Software-defined Radio*). Państwa bałtyckie zainteresowane były głównie bezpieczeństwem cybernetycznym. Litwa została pań-

27 J. Gotkowska, *Renansz wspólnej polityki bezpieczeństwa i obrony UE. Szanse i wyzwania dla wschodniej flanki*, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/komentarze_243.pdf [08.03.2021].

28 A. Ciupiński, M. Soja, *Europejska unia bezpieczeństwa i obrony. Struktury. Wizje. Perspektywy*, Warszawa 2020, s. 205-207.

stwem wiodącym w CRRT – *Cyber Rapid Response Teams and Mutual Assistance in Cyber Security*, a Estonia w *Cyber Ranges Federations*, która również koordynuje dwa projekty związane z bezzałogowymi pojazdami naziemnymi²⁹.

Przy kolejnych próbach ożywienia tematu europejskiej autonomii strategicznej to Polska była najbardziej zdystansowana i sceptyczna, może nawet obojętna. W raporcie senatu Francji zwrócono uwagę na motywy stojące za ostrożnością Polaków wobec europejskiej autonomii strategicznej. Podkreślano zastrzeżenia dotyczące uprzywilejowania kierunku południowego kosztem wschodniego, a także duże zaufanie do wiarygodności militarnej USA³⁰.

Obawy dotyczące podziałów w NATO i UE można zaobserwować we wszystkich państwach Europy Środkowej. W polityce bezpieczeństwa i obrony poszczególne rządy różnią się niuansami. Porównując Czechy i Polskę, stwierdzimy, że prowadzą bardzo zbliżoną politykę w odniesieniu do unijnych programów bezpieczeństwa i obrony w kontekście relacji transatlantyckich. W Strategii Bezpieczeństwa z 2015 r. uzyskanie członkostwa w NATO zostało uznane za jedno z najważniejszych wydarzeń w historii Republiki Czeskiej³¹. Czesi, podobnie jak Polacy, popierają politykę USA, przy powściągliwej i zdystansowanej postawie wobec zbyt radykalnych dążeń reformatorskich w UE, i powątpiewają w szybkie osiągnięcie autonomii strategicznej przez UE³².

Rząd Węgier w punkcie 37. strategii bezpieczeństwa z 2012 r. za fundament swego bezpieczeństwa uznał art. 5. Traktatu Waszyngtońskiego z 1949 r., wypowiadając się za wzmocnieniem i zrównoważeniem relacji transatlantyckich³³. W aktualnie obowiązującym dokumencie, przyjętym w 2020 r., Węgrzy dali wyraz poparcia dla rozwoju euro-

29 *Permanent Structured Cooperation (PESCO)'s projects – Overview*, <https://www.consilium.europa.eu/media/53013/20211115-pesco-projects-with-description.pdf> [16.03.2022].

30 R. Le Gleut, H. Connvey-Mouret, *Défense européenne: le défi de l'autonomie stratégique*, Rapport d'information n 626(2018-2019), https://www.senat.fr/rap/r18-626/r18-626_mono.html [28.01.2021].

31 *Security Strategy of the Czech Republic*, Ministry of Foreign Affairs of the Czech Republic, http://www.mzv.cz/jnp/en/issues_and_press/press_releases/x2015_02_05_update_of_security_strategy.html [16.01.2021].

32 N. Kryvoruchko, *Transatlantyckie związki Polski i Czech w systemie bezpieczeństwa Europy Środkowej*, „Historia i Polityka” 2017, nr 21(28), s. 67-88; D. Zandee et al., *European strategic autonomy in security and defence*, „Clingendael Report”, December 2020, s. 34.

33 *Hungary's National Military Strategy*, Budapest 2012, s. 11.

pejskiej autonomii strategicznej i przyjęli kierunek bliskiej współpracy z Francją i Niemcami³⁴.

5. Perspektywy europejskiej autonomii strategicznej

Rok 2017 można uznać za przełomowy z punktu widzenia reform systemu bezpieczeństwa UE, szczególnie z powodu aktywowania PESCO. Jednak Francuzi chcieli nadać bardziej ambitny, raczej elitarny charakter instytucjom mającym działać na korzyść autonomii. Prezydent Francji, Emmanuel Macron, wystąpił m.in. z projektem Europejskiej Inicjatywy Interwencji (E2I). 25 czerwca 2018 r. w Luksemburgu dziewięć państw podpisało List Intencyjny E2I – wkrótce była to już „dwunastka”. Ze wschodniej flanki znalazła się w tym gronie tylko Estonia, utrzymująca z Francją dosyć intensywne kontakty wojskowe. Polska nie przystąpiła do tej formacji. Minister obrony, Mariusz Błaszczak, pytany o powody stwierdził, że francuski projekt nie jest realizowany ani w Unii Europejskiej, ani w NATO – instytucjach najważniejszych dla bezpieczeństwa Polski³⁵. Mało prawdopodobny wydaje się pomyślny rozwój tej elitarniej i dość enigmatycznej inicjatywy.

W Unii Europejskiej oraz w NATO toczy się debata nad wypracowaniem metod i środków służących przeciwstawieniu się tzw. klasycznym oraz nowym zagrożeniom dla bezpieczeństwa. Szerokie spektrum wyzwań dla autonomii UE przedstawił Komisarz ds. Rynku Wewnętrznego – Thierry Breton. 25 czerwca 2020 r. wystąpił on przed Podkomisją Bezpieczeństwa i Obrony Parlamentu Europejskiego z apelem o zmianę paradygmatu „europejskiej autonomii”. Unia Europejska dysponuje miękką siłą i stosuje ją, jednak musi także mieć twarde argumenty, aby bronić własnych interesów i realizować swoją wizję świata. Początki uznał za obiecujące, o czym mają świadczyć pierwsze projekty, dotyczące m.in.: dronów, technologii kosmicznych, raket średniego zasięgu i monitorowania zagrożeń dla unijnej infrastruktury³⁶. Zatem konkretne działania, a nie teoretyczne wizje, mogą wpływać na podniesienie poziomu autonomii strategicznej.

34 V. Jóźwiak, M. Terlikowski, *Ewolucja polityki obronnej Węgier*, „Biuletyn PISM” 2020, nr 189.

35 A. Ciupiński, *Europejska unia bezpieczeństwa...*, s. 151.

36 T. Breton, *Repenser notre sécurité: vers l'autonomie stratégique de l'Europe* – discours au Parlement Européen, 25 June 2020.

Dla niektórych środowisk w państwach Europy Środkowej, zachodnioeuropejskie koncepcje „europejskiej autonomii strategicznej” sprowadzają się do mało znaczących debat i nie stanowią nawet załączków rozwiązań obronnych porównywalnych z NATO. Niepokojące są dyskusje, w których kwestionuje się zasadność amerykańskiej obecności wojskowej w Europie Zachodniej i Środkowej. Jak zauważyła Justyna Gotkowska, „powolna dekompozycja amerykańsko-europejskiego sojuszu może stać się samospełniającą się przepowiednią, choć bardziej w europejskim niż amerykańskim wydaniu”³⁷.

W marcu 2019 r. Prezydent Emmanuel Macron zaproponował „europejską debatę ludową”, mającą umożliwić renesans trzech wartości: wolności, ochrony i postępu. W sferze bezpieczeństwa i obrony za pożądane uznał przygotowanie traktatu o obronności i bezpieczeństwie, określającego podstawowe zobowiązania Francji w stosunku do NATO i europejskich sojuszników. Najważniejszym punktem byłaby klauzula wzajemnej obrony Unii Europejskiej. Macron sugerował również powołanie Europejskiej Rady Bezpieczeństwa³⁸. Niestety tym śmiałym propozycjom towarzyszyły kontrowersyjne komentarze. Prezydent Francji udzielił wywiadu dla „The Economist”, w którym zakwestionował zdolność NATO do działań i zdiagnozował „śmierć mózgową NATO”. W opinii prezydenta Francji, „bardziej niż kiedykolwiek niezbędne jest wyposażenie Europy w autonomię strategiczną, także pod względem zdolności na płaszczyźnie wojskowej”³⁹. W europejskich kręgach politycznych ostro skrytykowano uwagi prezydenta Francji, podkreślając, że Europa nie ma ani środków, ani woli, by obejść się bez amerykańskiego parasola. Jedynymi, którzy ze złośliwą satysfakcją powitali te deklaracje, byli Rosjanie⁴⁰.

Pandemia COVID-19 spowolniła szereg działań na rzecz sektora obronnego, jednakże nie zaprzestano aktywności w tej dziedzinie.

37 J. Gotkowska, *Brukselski szczyt NATO: wschodnia flanka między USA a Europą*, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2018-07-09/brukselski-szczyt-nato-wschodnia-flanka-miedzy-usa-a-europa> [20.11.2020].

38 <https://www.leparisien.fr/politique/pour-une-rennaissance-europeenne-la-lettre-d-emmanuel-macron-aux-europeens.php> [28.01.2021].

39 *Emmanuel Macron warns Europe: NATO is becoming brain-dead*, <https://www.economist.com/europe/2019/11/07/emmanuel-macron-warns-europe-nato-is-becoming-brain-dead> [08.11.2021].

40 P. Haski, *Macron joue les Cassandre en Europe*, <https://www.franceinter.fr/emissions/geopolitique> [08.04.2021].

Wysoki Przedstawiciel ds. WPZiB UE, Josep Borell, zwrócił uwagę na skutki pandemii dla bezpieczeństwa globalnego, kładąc nacisk na kryzys multilateralizmu, bezczynność G7 i G20 oraz paraliż Rady Bezpieczeństwa ONZ. Jego zdaniem, UE powinna łagodzić te napięcia, zastępując słabnące Stany Zjednoczone oraz przeciwstawiając się rosnącym w siłę dyktaturom w Chinach i Rosji⁴¹. Wysoki Przedstawiciel uważa, że jedyną skuteczną drogą do przezwyciężenia paraliżu instytucjonalnego jest bardziej zdecydowane działanie Unii Europejskiej. Z inicjatywy Borella 16 czerwca 2021 r. ministrowie obrony państw członkowskich UE zdecydowali o nowelizacji Europejskiej Strategii Globalnej. W związku z tym zapoczątkowano dyskusję na temat Kompas Strategicznego⁴². Kompas ma służyć rozpoznaniu zagrożeń, określeniu konkretnych kierunków politycznych oraz kształtowaniu wspólnej kultury strategicznej⁴³. 21 marca 2022 r. ostateczna wersja dokumentu została przyjęta przez ministrów spraw zagranicznych państw członkowskich UE⁴⁴. Głównym elementem projektu jest chęć zbudowania sił szybkiego reagowania o sile 5 tys. żołnierzy. Program ten uzyskał wsparcie wszystkich członów UE. Zastrzeżeń nie zgłaszali także politycy z państw Europy Środkowej.

Podsumowanie

Program rozwoju samodzielnych zdolności obronnych UE od ponad ćwierćwiecza stanowi postulat i przedmiot dyskusji. Toczą ją zwolennicy przekształcenia Unii Europejskiej w pełnoprawny podmiot stosunków międzynarodowych, dysponujący także instrumentami siły – nie tylko moralnej i ekonomicznej, ale również militarnej. Od początku lat 90. wiele w tej dziedzinie zrobiono, o czym świadczą poszczególne etapy budowania osobowości prawnej i politycznej UE. Państwa Europy Środkowej nie przejawiają entuzjazmu wobec reform w sferze bezpieczeństwa i obrony, mogących osłabić wiarygodność sojuszniczą

41 *Quelle politique étrangère européenne à l'heure du Covid-19*, <https://legrandcontinent.eu/fr/2020/12/14/la-doctrine-borrell/> [28.01.2021].

42 N. Koenig, *The EU's strategic compass for security and defence: Just another paper?*, „Policy Paper”, Jacques Delors Centrum, 10 July 2020.

43 Council of the European Union, „Conclusions on Security and Defence”, Brussels, June 2020.

44 N. Nováky, *The Strategic Compass Charting a New Course for the EU's Security and Defence Policy*, Wilfried Martens Centre for European Studies, Brussels 2021.

w NATO. Za główną przyczynę rozbieżności w stanowiskach wobec ambicji należy uznać obawy państw Europy Środkowej przed agresywnymi działaniami wschodniego imperium – Rosji. Państwa Europy Zachodniej i Południowej miały odmienną percepcję zagrożeń⁴⁵.

Europejska autonomia strategiczna, nie tylko w Europie Środkowej, bywa uznawana za cel trudny do osiągnięcia. Do grona krytyków tej wizji należy była dyrektor Instytutu Bezpieczeństwa Unii Europejskiej, Nicole Gnesotto, która z przekąsem zauważyła, że od kilku lat politycy europejscy niczym mantrę powtarzają frazę o kształtowaniu europejskiej autonomii strategicznej⁴⁶. Mantra ta ma stanowić jedną z przeszkód na drodze do uzyskania realnych zdolności obronnych. Podobne stanowisko reprezentują polscy eksperci, np. Justyna Gotkowska z Ośrodka Studiów Wschodnich oraz Marcin Terlikowski z PISM⁴⁷. Stanisław Koziej z dystansem traktował autonomiczne tendencje niektórych państw członkowskich UE, ale przestrzegając przed próbami osłabienia NATO, wskazywał na pożądany element współpracy – szczególnie w obszarze przemysłu obronnego⁴⁸.

Agresja Rosji na Ukrainę w sposób dobitny wykazała konieczność współpracy obronnej w skutecznym sojuszu militarnym, jakim jest NATO. Świadczy o tym m.in. chęć dwóch państw neutralnych, Finlandii i Szwecji, przystąpienia do Paktu Północnoatlantyckiego. Decyzje w tej sprawie zapadły na szczycie w Madrycie 29 czerwca 2022 r. Nie oznacza to rezygnacji z rozwoju sił własnych Unii Europejskiej, które służyć będą wzmocnieniu zachodnioeuropejskiego systemu bezpieczeństwa obejmującego także Europę Środkową. Współpraca NATO i UE w sferze bezpieczeństwa zewnętrznego jest koniecznością, co do której przekonali się także Duńczycy, dotychczas niechętni uczestnictwu we Wspólnej Polityce Zagranicznej i Bezpieczeństwa UE. Od

45 T. Zieliński, *The perception of security threats in EU and NATO strategic documents: implications for the countries of the Eastern flank*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej”, 18(2020), z. 1, s. 25-42, DOI: <https://doi.org/10.36874/RIESW.2020.1.2>.

46 N. Gnesotto, *Les quatre défis stratégiques de L'UE*, <https://institutdelors.eu/publications/les-quatre-defis-strategiques-de-lue/> [12.03.2021].

47 J. Gotkowska, *Wymyślić siebie na nowo? Transformacja Zachodu a bezpieczeństwo Polski*, <https://klubjagiellonski.pl/2021/03/29/wymyslic-siebie-na-nowo-transformacja-zachodu-a-bezpieczenstwo-polski/> [12.09.2021]; M. Terlikowski, *PESCO The Polish perspective*, „Policy Paper PISM” 2012, no. 34.

48 S. Koziej, *Strategia globalna Unii Europejskiej jako koncepcyjny fundament bezpieczeństwa europejskiego*, „Myśl Ekonomiczna i Polityczna” 2017, nr 4(59), s. 185-212.

1993 r. korzystali oni z klauzuli *opt out* w sferze polityki bezpieczeństwa i obrony UE. W czerwcu 2022 r., po referendum w tej sprawie, Dania włączyła się w realizację WPBiO UE⁴⁹. Stanowi to kolejny element świadczący o normalizacji stosunków między UE i NATO oraz łagodzi spory pomiędzy eurocentrystami i atlantystami.

Bibliografia

- Barcik J., *Europejska Polityka Bezpieczeństwa i Obrony. Aspekty prawne i polityczne*. Bydgoszcz – Katowice 2008.
- Boniface P., *Francja i europejska autonomia strategiczna a NATO*, „Przegląd Środkowoeuropejski” 1998, nr 20-21, s. 19-22.
- Borell J., *Quelle politique étrangère européenne à l'heure du Covid-19*, <https://legrandcontinent.eu/fr>.
- Breton T., *Repenser notre sécurité: vers l'autonomie stratégique de l'Europe – discours au Parlement Européen*, 25 June 2020 pdf.
- Ciupiński A., *Polska wobec rozwoju polityki bezpieczeństwa i obrony Unii Europejskiej*, „Rocznik Integracji Europejskiej” 2018, nr 12, s. 357-370, DOI: <https://doi.org/10.14746/rie.2018.12.25>.
- Ciupiński A., Soja M., *Europejska unia bezpieczeństwa i obrony. Struktury. Wizje. Perspektywy*, Warszawa 2020.
- Council of the European Union, „Conclusions on Security and Defence”, Brussels, June 2020.
- Csiki Varga T., *Security perception and security policy in Central Europe, 1989-2019*, „Defense & Security Analysis”, vol. 37, 2021, no. 1, p. 1-8, DOI: <https://doi.org/10.1080/14751798.2020.1831224>.
- Czyż A., *Współpraca regionalna państw Grupy Wyszehradzkiej. Doświadczenia i perspektywy*, Katowice 2018.
- Le Gleut R., Connvey-Mouret H., *Défense européenne: le défi de l'autonomie stratégique*, „Rapport d'information”, nr 626, https://www.senat.fr/rap/r18-626/r18-626_mono.html.
- Gnesotto N., *Les quatre défis stratégiques de L'UE*, <https://institutdelors.eu/publications/les-quatre-defis-strategiques-de-lue/>.
- Gotkowska J., *Brukselski szczyt NATO: wschodnia flanka między USA a Europą*, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2018-07-09>.
- Gotkowska J., *Renesans wspólnej polityki bezpieczeństwa i obrony UE. Szanse i wyzwania dla wschodniej flanki*, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/komentarze_243.pdf.

49 J. Gotkowska, J. Tarociński, *Duńskie „tak” dla wspólnej polityki bezpieczeństwa i obrony*, „ANALIZY”, 14.06.2022.

- Gotkowska J., *Wymyślić siebie na nowo? Transformacja Zachodu a bezpieczeństwo Polski*, <https://klubjagiellonski.pl/2021/03/29/wymyslic-siebie-na-nowo-transformacja-zachodu-a-bezpieczenstwo-polski/>.
- Gotkowska J., Tarociński J. *Duńskie „tak” dla wspólnej polityki bezpieczeństwa i obrony*, „ANALIZY”, 14.06.2022.
- Haski P., *Macron joue les Cassandre en Europe*, <https://www.franceinter.fr>.
- Hungary's National Military Strategy*, Budapest 2012.
- Hunter R.E., *The European Security and Defense Policy: NATO's Companion – or Competitor?*, RAND Corporation 2002, s. 33-44, <https://www.jstor.org/stable/10.7249/mr1463ndri-re>.
- Jóźwiak V., Terlikowski M., *Ewolucja polityki obronnej Węgier*, „Biuletyn PISM” 2020, nr 189.
- Kiwerska J., *Gra o Europę. Bezpieczeństwo europejskie w polityce Stanów Zjednoczonych pod koniec XX wieku*, Poznań 2000.
- Koenig N., *The EU's strategic compass for security and defence: Just another paper?*, „Policy Paper”, Jacques Delors Centrum, 10 July 2020.
- Konarzewska A., *Grupy bojowe UE. Zaczątek euroarmii*, „Bezpieczeństwo Narodowe” 2007, nr 3-4, s. 154-173.
- Konkluzje Rady Europejskiej, 19-20 grudnia 2013, Bruksela 2013.
- Kowalska-Sendek M., *Unijny dyżur grupy bojowej V4 w 2023 roku*, <http://polskazbrojna.pl/home/articleshow/27846>.
- Koziej S., *Strategia globalna Unii Europejskiej jako koncepcyjny fundament bezpieczeństwa europejskiego*, „Myśl Ekonomiczna i Polityczna” 2017, nr 4(59), s. 185-212.
- Kryvoruchko N., *Transatlantyckie związki Polski i Czech w systemie bezpieczeństwa Europy Środkowej*, „Historia i Polityka” 2017, nr 21(28), s. 67-88.
- Kucharczyk A.M., *Europejska obronność: Powstaną siły szybkiego reagowania. Niemcy chcą stanąć trzon wojsk*, „EUROACTIV” 22.03.2022.
- La lettre d'Emmanuel Macron aux Européens*, <https://www.leparisien.fr>.
- Liszczyk D., *Rozwiązanie Unii Zachodnioeuropejskiej*, „Biuletyn” PISM 2012, nr 76(684).
- Long Term Vision of the Visegrad Countries on Deepening Their Defence Cooperation*, Visegrad, March 14, 2014.
- Livre blanc sur la défense*, Paris 1994.
- Łoś-Nowak T., *Problemy konceptualizacji modelu bezpieczeństwa zewnętrznego Rzeczypospolitej Polskiej*, „Przegląd Zachodni” 1994, nr 4, s. 93-110.
- Mauro M., *Autonomie stratégiques, le nouveau Graal de la défense européenne*, „Raport du GRIP” 2018, nr 1.
- NATO. *Handbook*, Brussels 2001.
- Pacek B., *Operacje wojskowe Unii Europejskiej na przykładzie misji EUFOR Tchad/RCA*, Warszawa 2013.
- Parzymies S., *Stosunki międzynarodowe w Europie 1945-2009*, Warszawa 2009.
- 10 points sur la doctrine Macron Pour une Renaissance européenne*: <https://legrandcontinent.eu/fr/2020/11/16/10-points-macron/>.

- Permanent Structured Cooperation (PESCO)'s projects – Overview*, <https://www.consilium.europa.eu/media/53013/20211115-pesco-projects-with-description.pdf>.
- Security Strategy of the Czech Republic*, Ministry of Foreign Affairs of the Czech Republic, http://www.mzv.cz/jnp/en/issues_and_press/press_releases/x2015_02_05_update_of_security_strategy.html.
- Szymańska J., *Reformy na jubileusz. Unia Europejska w 50. i 60. rocznicę podpisania traktatów rzymskich*, „Sprawy Międzynarodowe” 2017, nr 4, s. 112-134.
- Terlikowski M., *PESCO The Polish perspective*, „Policy Paper PISM”, 2012, no. 34.
- Tomaszyk M.J., *Proces ratyfikacji Traktatu Lizbońskiego – casus Irlandii, RFN, Polski, Czech i Wielkiej Brytanii*, „Rocznik Integracji Europejskiej” 2012, nr 3, s. 279-294.
- Uściak J., *The Security Environment of the V4 Countries*, „Politics in Central Europe”, vol. 14, 2018, no. 2, s. 21-37, DOI: <https://doi.org/10.2478/pce-2018-0007>.
- Zaborowski M., *Strategiczny Kompas Unii Europejskiej: Co Europejskie Siły Szybkiego Reagowania oznaczają dla Europy Środkowej?*, <https://publica.pl/teksty/strategiczny-kompas-unii-europejskiej-co-europejskie-sily-szybkiego-reagowania-oznaczaja-dla-europy-srodkowej-69394.html>.
- Zandee D., Deen B., Kruijver K., Stoetman A., *European strategic autonomy in security and defence*, „Clingendael Report”, December 2020, s. 34.
- Zieliński T., *The perception of security threats in EU and NATO strategic documents: implications for the countries of the Eastern flank*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej”, 18(2020), z. 1, s. 25-42, DOI: <https://doi.org/10.36874/RIESW.2020.1.2>.
- Zięba R., *Europejska Tożsamość Bezpieczeństwa i Obrony*, Warszawa 2000.
- Zięba R., *Funkcjonowanie zachodnioeuropejskiego mechanizmu bezpieczeństwa*, „Studia Europejskie” 1998, nr 1, s. 47-65.
- Zięba R., *Instytucjonalizacja bezpieczeństwa europejskiego*, Warszawa 2001.
- Zięba R., *Polska we Wspólnej Polityce Bezpieczeństwa i Obrony Unii Europejskiej*, „Polityka i Społeczeństwo” 2010, nr 10, s. 160-169.